

BUDA FERENC

Világ, világom

VII.

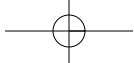
Jól benne jártunk már a nyárban, amikor egy reggel hirtelen-váratlan betopant hozzánk Samu bácsi Józsról. Az illendőség s a szokás megkívánta bevezető mondatokat („Hogy vagytok?” – „Jól, köszönjük. Hát sógorék?” – „Mink is” stb.) kurtára fogva nyomban rátért jövelele céljára. Közölte Anyámmal: Erzsike néni meg ő úgy határozott, hogy a folytonos bombázások miatt a városban tovább nem maradhatunk, menjünk ki hát hozzájuk arra az időre, amíg – mondta – „ez a nagy cécó el nem múlik”. Hiába szabadkozott Anyám, hogy jaj, nem akarnánk sógorék terhére lenni”, meg hogy „van ott épp elég etetni való száj”, Samu bácsi nem engedett: „Először is: nem idegen helyre jösztek, a testvérnénédhez jösztek. Másodszor: ahol hat szájra főznek, ott jut az ételből kettővel többnek is.” – Itt megállt egy pillanatra, majd rám pillantva helyesbített: – „Vagyis másféllel többnek. Hely is van bőven, elfértek. Nénédre úgyszólván ráférne egy kis segítség a ház körül.” Anyámat végül ez az utolsó mondat győzte meg: „Hát ha csakugyan úgy gondolja, sógor, akkor még máma összeszedelődünk, aztán majd holnap reggel...” De Samu bácsi közbevágott: „Most rögtön szedd össze, ami a legfontosabb, rendezd el hamar, amit kell, aztán indulunk együtt. Még ebben az órában. Nincs apelláta.” Összekészítette hát Anyám a legszükségesebbeket, főleg ruhanevét, néhány batyuba – egy kisebbfajta jutott nekem is közülük –, az ajtót kulcsra zárta, nyulainkat ketteceztül rábízta Nagyékra (oda is lettek valamennyien – mármint a nyulak), Legény kutyánkat – minden tiltakozásom ellenére – úgyszólván, aztán nekivágtunk hármában csak úgy toronyiránt, s a Nyulason meg a Nagyerdő nyugati peremén gyalogolva talán még le is csíptünk az Alsó-Józsaig vezető mintegy nyolc kilométernyi út hosszából valahány lépést. Így is jól megizzasztott a száraz hőség meg a helyenként bokáig érő, fellazult, forró homok. Kíértünk még a déli harangszó előtt. Pergelt levest főzött ebédre Erzsike néni, de mielőtt a tányérok kirakták volna az asztalra, én a kertbe mentem: hátha akadna valami gyümölcs. Akadt is, mégpedig kajszibarack: aranyárgán, puhára érve ott kínálkozott kéznyújtásnyira az egyik fa lehajló ágán. Ebből gondolom, hogy július közepe felé járhatott az idő.

Nyár derekától december kezdetéig a Kokas család hajléka volt a mi otthonunk is. Volt kit hazavárni nekik is, nekünk is: Apámtól hónapok óta csak tábori lapok érkeztek néha, tőlük meg öt szülöttük közül az egyedüli fiút vitték ki a frontra, jó ideje hír sincs felőle. Minderre ráadásul legidősebbik – már asszonylányuk urát is behívták katonának, így aztán mindössze hárman maradtunk férfiak a háznál: a családfő, Samu bácsi, aki fiatalon megjárta már az első világháborút is,

utána én, végül pedig Zsóka másfél éves kislánya, Bécike. Szóval így álltunk elébe a frontnak.

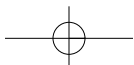
A front pedig napról napra közeledett. Volt ugyan épp elég baj meg veszedelem anélkül is: egy-kettőre kiderült, hogy a légitámadások ha ritkábban érik is el a falut, de meg nem kímélik. Igazán csendes időszakban alig volt részünk. Gyakorta megesett, hogy az udvar végéből vagy a kertből lestük a város felett zajló légi csatákat, a légvédelmi ágyúk magasban felrobbanó lövedékeinek fehér pamacsait a kék égen vagy a bombázások nyomán feketén terjedő-feltoronyló füstoszlopokat, s csak találgathattuk: hova dobták, vajon nem a mi házunkra-e? A faluban nem volt sziréna – igaz: villany sem igen, ami működtethette volna –, de a légvédelmi őrszolgálat épp soron levő tagja a templomtoronyból figyelt a nap minden órájában, s esetenként a félrevert harang kongatásával figyelmeztette az embereket a veszély közeledtére. Ha éjszaka volt, ha nappal, ilyenkor mi sietve kivonultunk mindannyian a kertajtón túlra: a kertet középpüthet hosszában kettéosztó úttól balra ott volt egy bunker, abban húzhattuk meg magunkat a légiriadó elmúltáig. A bunkert Samu bácsi készítette jó előre, még a bombázások kezdete előtt, s olyan volt, akár egy földbe sülyesztett kis ház. Földből faragott lépcső vezetett le a mélyére, s egyik hosszanti oldalán végig még egy hosszú pad is ki volt alakítva úgyszintén magából a földből. Tetejét erős akácdrongok tartották, azokra keresztben elhelyezett karók, a karókra sűrűn rakott vesszők, venyigék, természetes gizgazok, vadkender-, veresparéj- meg ürömszálak kerültek, s az egészet még egy jó vastagon ráhányt földréteg is betakarta. Alig magasodott valamelyest a felszín fölé, ám odalent szinte kényelmesen fel lehetett állni benne – hacsak valaki nem nőtt túlságosan hosszúra. Míg a lányok a földpadon kucorogva reszkettek, mi ketten Samu bácsival a bejárati nyílás szájában hasalva figyeltük a fekete égből apró ejtőernyőkön aláereszkedő Sztalin-gyertyákat, meg ahogy a szőlőlevelek pereme felizzva megpörkölődik a robbanások hevétől. Hogy szakszerűen és lelkiismeretesen elkészített óvóhelyünk éles helyzetben mitől óvott volna meg bennünket? Talán a repeszdaraboktól. Példaként említtem meg: egy éjszakai légitámadáskor iszonyatos erejű robbanás rázta meg a földet, pergett nyakunkba a homok, jó ideig zúgott a fülünk utána, mintha csak mellettünk esett volna le a bomba. „Na, ez nem lehetett messzi” – jegyezte meg higgadtan Samu bácsi. Másnap aztán elballagtunk oda, ahol földet ért: ugyanabban az utcában néhány házzal feljebb a porta nagy részét elfoglaló hatalmas bombatölcser mutatta a találat helyét. „Na, szegény feje, neki is kár vót bunkert csinálnia! Vagy ha már megcsinálta, inkább ne ment vóna bele.” – „Miért, hát hol volt az a bunker?” – „Ott valahol, a gödör közepe táján: pont telibe találták.” Átvillant rajtam: ha az a bomba vagy ötvenhatvan méterrel idebb esik le, most a mi gödrünket nézegetnék így a falubeliek. Borzongást azonban nem váltott ki belőlem ez a gondolat: az első nap reggelén rám zuhogó félelem már rég eloszlott, saját halálomat pedig nem tudtam elhinni. S ez így volt, így maradt az elkövetkező napok, hetek, hónapok, esztendőik során is még sokáig.

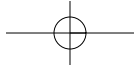
Meg kell emlékeznem józsai heteink-hónapjaink egy látszólag aprócska epizódjáról, már csak azért is, mivel a jelen volt személyek néhányja már *odaút* van,

a még élők viszont – rajtam kívül – alighanem rég elfelejtették. Ezenfelül pedig egy lehetséges választ kaphatunk belőle arra a kérdésre is: vajon kik a háború valódi hősei? Odaérkezésünk első napjaiban történhetett a dolog, a nyár közepén. A két nővér – Anyám meg Erzsike néni – egy reggel nekilátott tésztát gyúrni, de mivel nem aznapra szánták, hanem tartaléknak, a szép vékonyra kinyújtott tészta-lapokat – volt vagy három-négy levélre való – tiszta fehér abroszokon szétterítve kirakták az udvarvégi kerítés napra néző feléhez támasztott székéroldalra, hadd száradjanak: lebbencsnek úgy lesz majd a jó, szárazon eltördelve. Tésztanyújtás végeztével hozzáfogtak az ebédfőzéshez, de váratlanul megszólalt a toronyban a félrevert harang: légiriadó! Alig némult el a harangszó, közeledő repülőek erősödő zúgása töltötte be a levegőt, s már meg is jelentek a falu felett a bombázók. Samu bácsi szolgálatban volt hajnal óta – lehet, hogy épp ő kongatta meg az imént a harangot –, így hát nélküle iparkodtunk lefelé a kerti bunkerba: legelől jajveszékelve Magdus, nyomban utána Ilus meg Rózsika, aztán én, végül Anyám. Mire azonban mind az öten elhelyezkedtünk a földpadon, már tetőzött a zenebona: bomba robbant, géppuskák kelepelték, s a közelben elhelyezett légvédelmi ágyú is fel-felugatott. Magdus egyszer csak félbehagyta a jajgatást s körülnézett: „Hát anyám meg hol van?” Csakugyan: hol maradt Erzsike néni? A nagy rohanás meg ijedelem közepette egyikünk sem vette észre, hogy ő nem jött le velünk együtt. De akkor merre lehet? Csak nem esett valami baja? Mi ketten ültünk legközelebb a bejárathoz Anyámmal, óvatosan kilestünk hát a föld alól s rögtön meg is pillantottuk Erzsike nénit: miután a kiskertajtót gondosan behúzta maga mögött, ügyet sem vetvén a nagy égszakadás-földindulásra, kötényéről a liszt maradékát porolgatva közeledett. Utat engedtünk neki, ő pedig előrehajolva, sietség nélkül belépett, s kötényét a térdén elsimítva szó nélkül leült lányai mellé. „Merre vót idáig anyám?” – kérdezte tőle Magdus. – „Mán aszittük, valami baj érte.” – „Csak összeszedtem a tésztát, és bevittem a házba.” – „Jaj, az isten azt a tésztát! Pont ilyenkor kell anyámnak is avval törődni! Mi lett vóna, ha eltanálja valami, oszt meghal!” – „Üssél csak a szádra, jányom – felelt neki az anyja. – Az lehet, hogy máma meghalunk, de ha nem, hát enni hónap is kell majd, meg hónapután is.” Nem esett több szó erről az esetről. Nekem azóta is újra meg újra eszembe jut, s egyre inkább odasorolom a rendjellel-jószóval nem jutalmazott, számon sem tartott háborús hőstettek közé.

Közben az újság s a rádió – persze: a másoké – révén, emberek szájáról szájra terjedő szavai nyomán, olykor pedig közvetlen tapasztalásból a világ híreihez is hozzájutottunk: a nagyvilágéhoz meg a mi kis világunkéhoz. Ez utóbbihoz sorolható, hogy kevéssel távozásunk után a lakásunkat bombatalálat érte. Szerencsére nem telitalálat volt: az ajtó elé esett le a bomba, így – bár a hajlékunk pillanatok alatt teljesen lakhatatlanná vált – holmijainknak csak egy része veszett oda. (Kész csoda gyanánt fogtuk fel visszatérésünk után, hogy a tönkrement szoba egyik sarkában, a bútorroncsok, edénytöredékek, üvegcserépek s az egésyre ráomlott téglameg vakolattörmelék romhalmaza alatt sértetlen állapotban rátaláltunk arra a lánykát ábrázoló hófehér alabástrom szobrocskára, amelyet valamikor Vargáék ad-

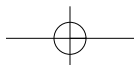

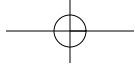

tak ajándécul.) Jöttek a baljós hírek a frontokról, kelet, nyugat meg dél felől is, az oroszok feltartóztathatatlan előrenyomulásáról, az angolok meg az amerikaiak térhódításairól s Tito partizánjainak kegyetlenkedéseiről. El-elhangzott egy-egy szó a németek titkon készülő, eddig sosem látott csodafegyveréről is, ami hamarosan – mondták – megfordítja majd a háború menetét, ezt azonban akkor már senki sem vette komolyan. Pöttömnyi unokaöcsém fejében leginkább Tito neve fészkelte be magát. Olyannyira, hogy benne vélte megtestesülni a háború okozta retteneteket, s az éjszakai légitámadások idején álmából felriadva kétségbeesetten sikoltotta: *Ne bánts, Tito! Ne bánts, Tito!*

Valamikor nyár vége felé vagy már kora ősszel váratlanul – vagy inkább: meglepetésszerűen – Apám toppant be. Volt öröm, hogy épségben láthatjuk, annak hallatán meg kiváltképp, amikor közölte velünk: mivelhogy nemrég mi is bombakárosultak lettünk, ezúttal soron kívül s hosszabb időre engedték haza szabadságra. (Lám: minden rosszban lehet valami jó is.) Ráadásul hogy a katonai hatóságok s a tábori csendőrség kellemetlenkedéseit kivédhesse, illetve elkerülje, parancsnoka a szabadságos levél mellé még egy úgynevezett nyílt parancsot is adott neki, mintha csak hadi megbízatást teljesítene. Valóban: régi katonaládáján s az oldalzsákon kívül derékszíjra fűzött bőrtokban a szolgálati revolver is ott volt nála, továbbá harctéri kitüntetései, egyebek közt a nagyezüst vitézségi érem. Keveset beszélt a fronton történekről, ám azt nem tudta s nem is akarta magában tartani, hogy visszavonuláskor a németek milyen cudarul s embertelenül, a bajtársiasság íratlan szabályait sárba tiporva bántak a mieinkkel: az általuk erőszakosan elfoglalt járművekre kapaszkodó magyar katonák kezét puskatussal s a géppisztoly agyával verték le a teherautók pereméről.

A légitámadások mintha ritkultak volna, helyette a közeledő front ágyúszavára kellett időről időre felfigyelnünk. Lejárt Apám szabadsága is, ha jól emlékszem, talán Felsővisón kellett volna ismét szolgálatra jelentkeznie. Már fel is készült a visszaútra, ekkor azonban a két család együttes erővel lebeszélte erről a nyilvánvalóan értelmetlen lépésről. Néhány nap múlva németek lepték el a falut. Idegesek, izgatottak voltak, mint aki attól tart: lemarad valamiről, amit okvetlenül el kell érnie. Sok lehetett a szállítanivalójuk, s ehhez képest kevés a gép meg az igásállat, elkezdtek hát végigjárni sorra a portákat. Hozzánk is benyomultak vagy hárman, s mintha csak zsinóron húzták volna őket, egyenest az istálló felé tartottak. Alig telt bele fél perc, s már vezették is kifelé kötőfékre fogva Erzsike néniék egyetlenegy lovacskáját, azt a kissé sovány, csontos, hóka pej kancát, amelyiknek a hátáról tavalyelőtt hordáskor hanyatt estem a frissiben lekaszált tarlóra. Samu bácsi most is a tornyot őrizte, mi, többiek pedig szomorúan szemléltük a ló kényszerű távozását. Ott állt Apám is köztünk, s fakóra sápadtan, összehúzott szemmel figyelte a németeket. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy jobb kézzel lassan hátranyúl, s kezdi kikapcsolni a pisztolytáskáját. Ezer szerencse, hogy ezt azon nyomban észrevették az asszonyok is: hamar odaléptek hozzá, s míg a három német katona a lóval együtt ki nem lépett a kapun, két kezét lefogva csitígtatták. Így úszta meg a falu a németek visszavonulását.

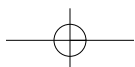

Miután a német katonák eltűntek a színről, egy időre két tűz közé szorult a falu. Észak-északkelet felől az oroszok lőtték minden lehetséges fegyverrel, a község déli peremén túlról pedig az őket feltartani igyekvő német és magyar egységek próbálták viszonzni a tüzet. Csakhamar megtanultuk, miben tér el egymástól a gépágyú, a géppuska, a golyószóró, az aknavető meg a Sztalin-orgona hangja. (Sztalin-orgonának a szovjet hadsereg félelmetes hatású sorozatvetőjét, a Katyusát nevezte el a korabeli népnyelv.) Három-négy hónappal korábbi félelmeimet, kínzó szorongásaimat szinte nyomtalanul elfújta az idő. A felnőttek intő szava ellenére a pergőtűz óráiban is ki-kilopakodtam én az udvarra, hogy a deszkakerítésnek koppanó elfáradt géppuskagolyókat még azon melegében felszedegessem a földről, miközben a fejem fölött hol erre, hol arra fütyögtek a lövedékek. Buzgó gyűjtögetésemet végül Anyámnak kellett félbeszakítania.

Az oroszok érkezését már jó előre megelőzte a híruk, s ezek a hírek nem sok jóval biztattak. Samu bácsi Apám segédletével zsákba-ládába rejtve elásta hát a család tartós élelmiszerkészletének egy részét s a becsesebb ruhaneműt a kertben, a trágyadomb alá. Erzsike néni meg huszonéves asszonylánya, Zsóka Anyámmal együtt öregasszonyos ruhába öltözködtek, az arcukat pedig itt-ott bekenték korommal, hogy a nőkre vadászó idegen katonák szeme meg ne akadjon rajtuk. Magdus egyelőre nem okozott túl sok gondot: kijárta ugyan már a hat osztályt, de elég kicsi és véznácska volt ahhoz, hogy komolyan félteni kellett volna a katonáktól. A két középső lány viszont már lassacskán eladósorba került, Ilusnak udvarlója is akadt már, így legalább kettőjüket muszáj volt elrejtetni a mohó szemek elől. Igen ám, de hová? Némi fontolgtatás után végül a ház végéhez ragasztott kisól padlásán helyezték el őket: annak ajtaja-ablaka nem volt, s különben is igen alacsonyra készítették, senki nem gyaníthatta, hogy emberi lény lappang a mohos cserepek alatt. Az igaz, hogy csak fekvé vagy görnyedten ülve fértek el, ennivalót meg az esti sötétség leple alatt, a cserepet titokban félrehúzva adogatott be nekik az anyjuk vagy valamelyik testvérük, ráadásul az anyagcsere megkövetelte szükségnek sem volt egyszerű eleget tenni azon a szűkös és zárt helyen. A hadak elején haladó – sok esetben bűnözők közül verbuvált – martalócok zaklatásainak viszont nem voltak kitéve, átvészelték az egészet egy alapos felfázással. Ami az oroszok jöttére való felkészülést illeti, Apámra mindössze annyi tennivaló hárult, hogy át kellett öltöznie civilbe, katonaruháját pedig a pisztollyal egyetemben biztos rejtkehelyre rakni a vizslató szemek elől. (Evek múlva debreceni lakásunk padlásán véletlenül akadt rá a kéményseprő a rongyokba bugyolált fegyverre. Nagy szerencsénkre nem dobta fel Apámat a hatóságánál: lehozta, és átadta neki a pisztolyt, jóindulatúlag figyelmeztetvén, hogy a koszorúgerenda s a szarufa poros szegleténél alkalmasabb helyet kellene keresnie ennek a holminak, nehogy valaki óvatlanul megtalálja. Másnap reggel Apám bevitte a rendőrségre, mint talált tárgyat, így a pisztoly jóval 56 előtt végleg elkerült a háztól. Ez viszont az én szerencsém: ha akkor ráakadnak, aligha úszom meg azzal az egy évvel.)

Hogy pontosan melyik nap, azt nem jegyeztem meg, ám egyszer csak félbeszakadt a folytonos ágyúszó s a géppuskák, golyószórók szüntelen ratatázása. Na vég-

re csend lesz! – lélegeztünk fel megkönnyebbülve. Ám alig fújtuk ki a levegőt, dobpergésszerű patarobajjal egy szakasznyi kozák nyargalt végig a földes kocsiút közepén. Az utca felső végéről, a Monostorerdő felől közeledtek, s nagyjából a templom elé érve csaptak át könnyű ügetésből vágatába. Kivont kardjukat előrszegezve robogtak, mintha rohamra indulnának, fejükön alacsony, kerek prémsapka, hátukon kurta csövű karabély, s fényesre kefélt szőrű, egyöntetűen sötétpej, csaknem fekete lovon ült mindegyikük. Én igencsak fellelkesedtem láttukon: néhány napon át kard híján egy sárgaréz papírvágó kést lóbálva rohángáltam az udvaron körbe-körbe Kokasék Tomi kutyájának rosszálló pillantásaitól kísérvé.

Mindössze néhány percig tartott a kozákok jelenése. Mintegy negyedórával utánuk azonban még mindig nem az oroszok következtek: kb. egy századnyi szedett-vedett román vonult be a faluba. Első pillantásra – s főleg messziről – akár magyarnak is nézhettük volna őket, egyenruhájuk ugyanis épp olyan színű volt, mint a mieinké, csak a szabása tért el valamelyest. Elöl-hátul egyaránt hegyes csúcsban végződő sapkájuk azonban bántóan idegenszerűnek tetszett számomra, a felnőttekben – főként az idősebbekben – pedig a 19-es román megszállás nyomasztó emlékeit kavarta fel megjelenésük. Délidő tájt érkeztek, szemlátomást éhesen, fáradtan, s öt-hat fős csoportokban azonmód megszállták az útba eső házakat. Úgy-ahogy magyarul beszélők is akadtak köztük, s azok élőszóval, a többiek meg kézzel-lábbal tudatták: enni akarnak! Nálunk savanyú krumplileves készült ebédre aznap, s Erzsike néni elénk is rakott egy-egy tányérral, ám egyikük megrázta a fejét, s kézmozdulattal jelezte: előbb ő egyen az ételből! „Ezek itt attól félnek, megmérgezzük őket” – jegyezte meg csendesen Erzsike néni, s az egyik tányért maga elé húzva kanalazni kezdett. Miután megbizonyosodtak felőle, hogy nincs méreg a levesben, nyomban elvették előle a tányért, s hamar szétkapkodták a lekanyarított kenyérszeleteket is. Mohón szürcsölve falni kezdtek, s gyorsan kiürülő tányérjuk közepére mutogatva követelték az újabb adagokat egymás után. Percek alatt eltakarították az egész ebédet. Az ebédünket. Aztán felcihelődve sorra kiszállingóztak az udvarból, majd lármázva, de immár jobb hangulatban menetoszlopokba rendeződtek, s jó félóra múltán sereghajtó szakaszuk is elkanyarodott a két kert közti keresztutcába.

„Na, ha ezek ilyen sáskák, vajon mit várhatunk majd a ruszkiktól?” Efelől nem túl sokáig kellett bizonytalanságban maradnunk: amint az utolsó román katona kihúzta a lábát a faluból az egyik szélen, túlnan máris nyomultak, tódultak befelé az oroszok. Oroszok? No igen, orosz is akadt bizonyára szép számmal abban a vége-hossza nincs emberfolyamban, amely zörgő-zörgő lovasszekereken, orrunknak szokatlan benzinbűzt árasztó tisztí terepjárókon, de legfőképp gyalogmenetben érkezve szinte percek alatt elárasztották a falut. Ám ha e tömeg egyedeit külön-külön is szemügyre vettük, meglehetősen tarka kép tárult elbénk, s kellő tapasztalat meg népismeret híján kevés fogalmunk volt róla, melyik az orosz, melyik nem az. Az a nagy csontú, veres képű, hórihorgas fickó vagy ez a kis zömök bajszos? Esetleg az a hirtelenszőke, sovány legényke, aki biztosan nincs még húszéves sem? Na, amott az a fekete hajú, vágott szemű aligha lehet orosz, inkább valami mon-

gol vagy tatár egyenest Ázsiából! Egyszóval: közelebbről nézve ahányan annyifélek voltak. Egy valami azonban igencsak egybemosta őket, kiváltképp akkor, ha csoportba verődve vagy zárt alakzatba rendeződve voltak jelen: az egyenruhájuk. No persze nem a tisztké: azokat a Vörös Hadsereg is különbül öltöztette, mint a háború hűsdarálójába szánt tömeget. A közkatonák viseltes, kifakult csukaszürke nadrágja s gimnasztyorkája, vászonszárú kopott csizmája, hitvány műszörmével bélelt piszokfoltos usankája viszont egy színre s egy szintre hozta az ukrán parasztot meg az orosz villanyszerelőt vagy a mordvin tanítót a kazak pásztorral s az örmeny sofőrrel éppúgy, mint az üzbég kertésszel vagy a szibériai erdőmunkással – továbbá tisztességes embert a hétpróbás zsvánnal. Ebből az utóbb említett emberfajtából minden eddigi és valahai háború alkalmával elég sokan – esetenként túl sokan – sodródtak a hadsereg soraiba. Így volt ez most is, ezért járt előttük már jó előre a riasztó hír s a figyelmeztetés: *Óvjátok lányaitokat-asszonyaitokat, rejtésétek el a javaitokat!* Házunk népe – amint azt említettem – tőle telhetően megfogadta e tanácsot, nagyobb kár akkor nem is ért senkit közülünk ott, Józsán. Ebben azonban az is közrejátszott, hogy a falu elfoglalása után egy-két nappal egy őrnagy kiszemelte szállásul Kokasék házát, s a közvetlen beosztottjaival, talán vagy három-négy emberrel együtt oda is költözött. Eléggé össze kellett húznunk magunkat emiatt, a tiszti jelenlét viszont biztos oltalmat jelentett a pihenőidejük során szertekóborló közkatonák zaklatásai ellen, akik könnyűszerrel hozzájutottak itt-ott némi italhoz, s beszszelt állapotban nem egyszer súlyos bűncselekményekre ragadtatták magukat, nem törődven még tetteik következményeivel sem. No persze nem a kisebb-nagyobb lopásokra, éléskamrák-borospincék vagy ólak s baromfiudvarok kifosztására gondolok: ezek tekintetében többnyire a katonai felsőbbség is elnézőbb volt a katonák iránt. (Már csak azért is, mivel nem mindenkor jutott tudomásukra az eset: tudniillik a károsult nem merte jelenteni.) Nagy kísértést jelentett a jövevények számára a nálunk tapasztalt viszonylagos jólét: egy-egy mutatósabb holminak képtelenek voltak ellenállni. Kiváltképp kapós volt a karóra meg a csizma. Az órát fontolgatás és ellenszolgáltatás nélkül elvették tulajdonosától, a csizmáért viszont nagylelkűen otthagyták a maguk agyonhasznált lábbelijét. Ilyesmi nap nap után megesett mindenütt, ahová betették lábukat Kélet-Közép-Európa felszabadítói. Egyik első orosz szó, amit megtanultunk, a *zabraty* ige múlt idejű alakja volt. „Mán megint jöttek a ruszkik zabrálni.” „Hát az a piszok nem elzabrálna az öngyújtómat!” A kérdéses szó ugyan annyit jelent csak, hogy „elvesz” vagy „eltulajdonít”, ám hazai használatban a *vorovaty* „ellop” s a *grabity* „rabol”, „fosztogat” tartalmát is magába ölelte. Ottlétünk hetei-hónapjai alatt – tudtommal – egyetlen olyan bűneset történt, amelynek tragédia lett a vége. Egy idősebb férfi a feleségével meg a lányával lakott egy fedél alatt. Házuk a falu sűrűjétől kissé távolabb, talán valahol a két kert közti keresztutcán túl állott egymagában. Egy este két orosz állított be hozzájuk fegyverrel. Nem voltak már egészen józanok, de még inni akartak mindketten. Megkapták. Hamarosan a lányt kezdték szorongatni. Az öreg persze védelmére kelt, mire a hívatlan vendégek egyike halántékon lőtte. Közben az asszony elrohant hazulról be a faluba,

hogy panaszt tegyen a parancsnokságon. Ki is jött azonnal egy tiszt két katonával, s a tetteseket minden teketória nélkül agyonlőtte ott a helyszínen. Másnap Rózsikát – aki az őrnagyfi oltalomban bízva már hűgával együtt lemerészkedett a kisól padlásáról – én is elkísértem a házhoz vigasztalódást *kívánni*, s ott a vérrel pettyeggetett falú konyhában, a középre húzott asztalon kiterítve megszemlélhettem a halott apát, mindkét halántékán egy-egy alvadt vér színű, aprócska lyukkal.

Azokra az oroszokra, akikkel a család Józsa megszálltakor személyes kapcsolatba került, nincs miért rosszat mondanom. Maga az őrnagy – a *major* – harminc év körüli, borotvált arcú, barátságos férfi, ember módra viselkedett szállásadóival, élelem terén sem követelőzött, sőt amikor a másunnan hozott nyersanyagot – egyszer például néhány tyúkot meg egy libát – megfőzette-süttette, mindannyiszor jelezte, hogy a család is egyen ám belőle. „Na, még csak a hiányzik – dünynyögte Erzsike néni csendesen. – Mit tudom én, kitül zabráltatok!” Volt még egy tiszttársa, egy igen fiatal, csaknem tejfeles szájú, pirospozsgás hadnagy meg egykét sorkatona, ezeket azonban időről időre újabbak váltották fel. Kettőjükre név szerint is emlékszem. Jurka hirtelenszóke, sovány, sápadt, de mosolygós fiú volt, legfeljebb ha tizennyolc esztendő. Hamar továbbvezényelték, s ő vidáman integgett vissza az utcaajtóból: „Já pásol v Berlin!” – mondta. Színét sem láttuk többé. A másiknak Andrej volt a neve, s már elmúlt huszonkét éves. Órák hosszat elüldögélt szótlantul a konyhában komoly barna tekintetét Rózsikára függesztve, a vak is látta: szerelmes lett a lányba. Egy este aztán a nyelvi akadályok korlátain gyér szóval s kézzel-lábbal keresztültörve közölte is: ő bizony elvinné magával haza *Rózsinkát*, nagyon szép nagy házuk van, és a mamája is igen örülne neki. Hát hol van az a ház, hol lakik a mamád? Szibériában, mondta lelkesen Andrej. Na, akkor eriggy szépen haza, biztos akadnak szép kisjányok arrafelé is. Aztán Andrej is továbbállt tőlünk, s azóta sem tudjuk, vajon visszajutott-e, hazaérkezett-e Szibériába.

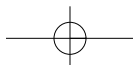
Egy este az őrnagy meg az emberei három hatalmas teli demizsonnal jelentek meg. „*Vino, vino!*” – mondogatták vidáman. Poharakat rakattak a tiszta szoba – a *ház* – közepén álló hosszú asztalra, s köré telepedtek mindannyian. Apám hasztalan tiltakozott, hiába szabadkozott, neki is le kellett ülnie közéjük. Az első korty után kitűnt: förtelmes, bicskanyitogató, félig kiforrt murcit sikerült szerezniük valahonnét, ráadásul abból a direkt termő fajtából, a delaváriból, amit éresekor nem is szednek, hanem csak úgy leráznak a tőkéről, olyan potyogós. Mindenki poharát telítöltette az őrnagy, s nem volt mentség: inni kellett. Ekkor már világossá vált Apám számára: le akarják itatni őt is. Látszólag feladta hát az ellenállást, s minden újratöltés után a többiekkel együtt szájához emelte a poharat. Inni azonban nem ivott belőle, hanem a kínálók percről percre pókhálósodó tekintetét kijátszva egy-egy óvatlan pillanatban titkon kiöntögte a szoba földjére. Folytonosan fogyatkozott a demizsonok tartalma, rohamosan rogyadozott a fogyasztók állapota is: jó félóra múlva mindenkit kiütött a lenyelve odabent is továbbdolgozó ital. Kivéve Apámat: miután a többiek a fegyvereiket szanaszét hagyva, tántorgó léptekkel nyugodni tértek, ő a géppisztolyaikat kitérta, majd a tárákból kiszedett lőszert szép sorban kirakta végig a hosszú asztalra. Többé

nem kínálták borral, de amíg ott időztek, italt sem hoztak még egyszer a házhoz. Sárga földdel volt simára mázolva a ház padlata, hónapok múlva is emlékeztetett a szagával erre a poharazgatásra.

Télt-múlt a nagy változásokat hordozó idő, sok minden, amit korábban eleven bizonyosságnak tekintettek az emberek, kifordult sarkaiból, élet és halál ingatag kiszámíthatatlansága közepette csupán egy valami állandósult a szemünk láttára: az oroszok jelenléte. Haladt a front órától órára nyugat felé, ezért az ideiglenesen beszállásolók csakhamar továbbálltak, hogy helyüket elfoglalják az újonnan érkezettek. E több-kevesebb folyamatossággal zajló váltakozás aztán az érkező-távozó katonatömeg egyedeit olyannyira egybemosta s összeelegyítette, hogy jelenvalóságuk szinte arctalanná válva telepedett rá mindennapjainkra. Több mint hat évtized múltán ebből az arctalan vonulásból-kavargásból csak itt-ott merül fel néhány felismerhető alak, kimerevült állókép vagy kurtácska jelenet. Feldereng például emlékezetemben, hogy a közkatonák zöme mintha az iskolában lett volna elszállásolva, ott is főztek számukra szabad ég alatt a kerekeken vontatható, vaslemez kéményes tábori konyhák beépített üstjeiben (nálunk a katonanyelv gulyáságyúnak nevezte ezeket, oroszul nem tudom, milyen névvel illették). Krumplihámozáshoz a falubeli asszonyokat rendelték ki délelőttönként, egy alkalommal elkísértem Zsóka unokanénémet oda, s elképedve láttam, hogy az udvarra kirakott fehér zománcos fürdőkádban mossák meg – úgy-ahogy – a nemrég felszedett irdatlan mennyiségű sáros krumplit. Kokasék kis házával rézsut szemközt az utca túloldalán állt Bugróczkiék valamelyest nagyobb, módosabbnak tetsző portája, oda is beszállásoltak az oroszok. Egy nap átmentem hozzájuk bámészkodni. Október vége vagy november eleje lehetett, derűs, szép, vadlibavonulásos idő: a népes madárcsapatok hangos kiáltozással, ékalakban húztak a magasban a vízjárta rétek s a nemrég még tankok típortá tarlók-vetések felé. Öt-hat fegyveres öregkatona tétlenkedett a tornácon meg az udvaron csendesen beszélgetve. Egyszer csak egyikük, egy negyven év körüli, napbarnított arcú, zömök férfi fogta a géppisztolyát, hanyattfeküdt vele a porcsinkeserűfű benőtte udvar legközepén, majd gondosan megcélozván az udvar felett elhúzó egyik vadlibaraj vezérlődját, kieresztett rájuk egy hosszú sorozatot. Hány talált, hány nem a lövedékek közül, nem tudom, de pillanatokon belül vagy négy-öt liba hullott le nagyot puffanva az udvar földjére. Ahogy mondták, az az ember szibériai vadász volt, katonaként pedig mesterlövész. Nem volt rá ok, hogy ebben bárki is kételkedjék.

Az egyre hosszabbodó estéket beszélgetéssel igyekeztünk megrövidíteni. A lányok, főleg a két nagyobbik, verseket is mondogattak. (Amint arról utóbb beszámoltak, a kis ól padlásán eltöltött heteket is többnyire azzal tették elviselhetővé, hogy emlékezetből felidéztek az életük során tanult vagy olvasott összes verset.) Nemigen emlegették a költők nevét, de Petőfire, Arany Jánosra már akkor magam is ráismertem, esztendőik múltán pedig egyszer csak az is megvilágosodott előttem, hogy a 44 késő őszén hallott némely verseknek Erdélyi József meg Sinka István volt a szerzője. Nem tudom, miként jutottak ez utóbbiakhoz, amíg módom lett volna rá, meg sem tudakoltam, mára pedig már megfogyatkoztak s lassacsán

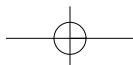

elköltözőben vannak, akiket kikérdezhetnék a dolog felől. Alighanem ezt a fel nem tett kérdést is odasorolhatom hát kazallá gyarapodott mulasztásaim közé. Rádió nem volt a háznál, televízióról akkoriban még csak nem is hallottunk, mégsem ölt bennünket az unalom: előkerült valahonnét Jókai *Szeretve mind a vérpadig* című történelmi regénye, esténként azt olvastuk fennhangon, egymást váltva a családnak, a három lány meg én. Mivel a villanyt a faluba még nem vezették be, sőt a háborús mizéria miatt átmenetileg a petróleumnak is híjával voltunk, egy kiürült cipőasztás dobozból készült mécses parányi fénykörébe húzódott a soron következő felolvasó. Nyers napraforgóolaj táplálta ezt a meglehetősen kezdetleges világítóeszközt, s a pamutfonalakból sodort kanóc végén imbolygó-táncoló arany-sárga lángnyelvecske leghegyéből a kevéske fény mellé időnként koromfekete füstszalagok kígyóztak elő, az égett olaj kesernyés, átható szaga pedig megülte az olvasóteremmé átlényegült kis konyha minden szegletét, hosszú időre elválaszthatatlan kísérőjévé s néma háttérévé szegődve a kurucok-labancok, köztük az áru-lásba keveredett s ezért irgalom nélkül kivégzett Ocskay László szívét-lelket moz-dító küzdelmeinek és szövevényes kalandjainak.

Mire a Jókai-regény végéig eljutottunk, vége felé járt az ősz is. Az országból-világból meg persze a városból szállongó-szivárgó hírek nem hagytak kétséget a háború végső kimenetele felől. Csupán az maradt kérdéses: vajon mikor szakad már vége? Akadt ugyan még sok egyéb ágas-bogas kérdés is – például az, hogy mihez kezdünk majd lakásunk elpusztultával, ingóságaink egy részének odaveszté-vel –, ezeken nem sokat törtem a fejem, biztos voltam benne: Szüleim valahogy majd csak megoldják a dolgot. Addig meg lesz, ahogy lesz. A hátrahagyott hóna-pok viszontagságai sem győztek meg róla, hogy életünknek vége szakadhat. Ám hogy a háború végre befejeződjön, azt én is igen vártam. Hát arra még várhat-tam. Várhattunk.

December legelején Szüleim úgy határoztak, nem szűkítjük tovább a rokoni hajlék férőhelyeit, s nem szaporítjuk a gondjaikat: visszaköltözünk Debrecenbe. A bombázások jó ideje megszűntek, messzire járt a front eleje is tőlünk – a Vörös Hadsereg már körülzárta Pestet –, s úgy hírelt: városban tán még a közbiztonság is elfogadhatóbb, mint faluhelyen vagy a szétszórt tanyavilágban. Apám előzőleg hazagyalogolt terepszemlét tartani. Nem sok jó tapasztalattal tért vissza. Bosszúsan számolt be róla: nem elég, hogy oda a lakásunk meg a holmijaink jó része, de még a téli tartaléknak szánt két zsáknyi krumplinknak is nyoma veszett. Mivel ahhoz a lezárt pincerészhez, ahol jó előre biztonságba helyeztük, rajtunk kívül egyesegyedül Nagyéknak volt bejárásuk, Apám a diplomatikus köntörfalazások tőle megszokott mellőzésével nyomban kérdőre vonta őket: hová tették a krumplit? A jeles családfő erre fölényesen letorkolta, sőt gorombán megfenyegette – mint mondta – „az alaptalan gyanúsítgatásért”. No mindegy, némi élelemmel kíséget-tek bennünket Kokasék, s hogy ez nekünk lelkiismereti gondot ne okozzon, elen-gedték velünk Rózsikát, mondván: hadd lakják most minálunk ő egy darabig.

Nagyék ekkorra már odébb költöztek két házzal, használhatatlanná vált laká-sunk helyett azonban nem mertük az övékét elfoglalni: az utcára néző nagy üveg-

ablakok nem ígértek túlon túl erős biztonságot a kéretlenül kopogatók ellen. Lehurcolkodtunk hát egyelőre – annyi év után ismét – a pincébe. A zárt kapubejáróból nyíló ajtón belépve egy középütt jócskán kikopott falépcső vezetett le az előtérbe, ahonnan hozzáférhető volt több helyiség is. Ezek közül mi az utca felőli két egymásból nyílóban rendezkedtünk be, ám többnyire csak a belsőben tartózkodtunk, a külső elsősorban – hogy úgy mondjam – a zsilipelést szolgálta: hogy váratlanul s közvetlenül senki ne nyithassa vagy törhesse ránk az ajtót. Ideiglenes lakószobánk járdával csaknem egyszintű ablaka az utcára nézett ugyan, ám az üvegezéssel kívül még egy belülről csukható vaslemeztábla is védte a behatolástól. Hogy pontosan melyik nap is tértünk vissza a Magoss György tér 7. szám alá – ismét csak: alá –, arra bizony nem emlékszem, de biztos, hogy december ötödikén este már odalent kuksoltunk mind a négyen, én pedig fényesre kefélt cipőimet is odakészítettem az ablakpárkányra. Szilárdan hittem benne: a Mikulás módját leli majd, hogy valamiképp a vastáblán keresztül is belerakja az ajándékot.

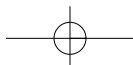
Így üldögéltünk vacsora után csendesen beszélgetve a negyvenes villanykörte gyér világánál. Már jó ideje besötétedett, lehetett talán kilenc óra is. Mind ritkábban esett szó, lassacskán a tűzhelyen sziszergő vizesfazék is elhallgatott. Valaki váratlanul, erősen megverte – vagy inkább megrugdosta – odafent az ablakunkat. „Ki az?” – kérdezte hangosan Apám. Válasz nem jött, ám kisvártatva megint csak az ablakrugdosás. Apám újra megkérdezi: „Ki az?” Csend, majd ismét zörög-zuhog az ablak. Apámon egy szál ing, magára kapja hát a sötétkék posztóköpenyt, veszi a nagy kapukulcsot: „Megyek, megnézem már, ki lehet az ilyenkor”, mondja. Mielőtt kilép az ajtón, a gyújtóshasogató kisbaltát még a köpeny ujjába csúsztatja. Halljuk távolodó lépteit, ahogy megy felfelé a falépcsőn, halljuk a pinceajtó zörrenését is, aztán csend. Csakhamar az ablakon át beszűrődő hangok: fojtott szavak foszlánya, ütések zaja, dulakodás. Majd ismét csend. Torkunkban lüktető-zakatoló szívvel fülelünk, várakozunk. Hosszúnak tűnő percek múlva Apám megjelenik az ajtóban, az arca falfehér: „Meggzúrta” – mondja. „Kicsoda?” – „Egy orosz.” Köpenye elől kigombolva, az inge véres. Anyám odalép hozzá, remegő kézzel kirántja Apám inge elejét a nadrágból, maréknyi alvadt vércsomó lottyan a földre. „Eredj orvosért... hamar” – szól Apám, s jobb kezét a nyaka bal oldalához szorítva leül. Anyám elrohan. Sok idő, legalább félóra múlva tér vissza, nyomában orosz katonák jönnek hordággal, Apámat elviszik. Sok vért vesztett, lassan áll lábra, vagy három hétig kórházban kell feküdnie. „Csak rohanok az utcán – meséli később Anyám –, rohanok a laktanya felé ordítva, hogy orvost! orvost! A katonák meg is állítottak ottan, de hiába magyaráztam, mi történt, nem értették. Oдавittek hát a parancsnokhoz, de az sem értette, miről van szó, végre nagy nehezen kerítették valakit, aki tudott magyarul is meg oroszul is, akkor küldték aztán a két szanitécet apáért. A parancsnokuk meg azt mondta, máskor ne eresszünk be senkit sötétedés után, akárhogy veri is az ajtót vagy az ablakot. Mászt nem tudott az sem tanácsolni. Nekem meg csak utána jutott eszembe: mért nem azt kiabáltam ott az utcán orvos helyett, hogy doktor! doktor! Azt biztos megértették volna ők is.” – „Ahogy kilépek a kapun – meséli még később Apám –, látom, hogy egy

oroszkatona áll háttal a falnak, s a sarkával rugdossa a pinceablakot. Közelebb megyek hozzá: mit akarsz? – kérdelem tőle. Az szembefordul velem, de érzem ám, csak úgy búzlik belőle a szesz. Mit akarsz? – kérdelem megint. Erre se szó, se beszéd, előkapja a szuronyt, azt a hegyes háromélűt, az nem olyan, mint a miénk, vágni nem, csak szúrni-dőfni lehet vele, de már csap is felém azonnyomban. Az első szúrást még sikerült kivédenem, az csak a karomat érte, ahogy magam elibé kaptam, de a második az a nyakamon talált el, alig egy centire az ütőér mellett. Akkor már én is elő a kisbaltát, neki a pofájának! Kettőt-hármat ütöttem csak, de az elég lehetett neki, mert abbahagyta a szúrkálást. Abbahagytam én is. Ott helyben agyonverhettem volna, de arra gondoltam, hogy ezzel csak magamra hoznám a bajt. Elengedtem hát: menjen vissza oda, ahonnet jött, ha bír.” Másnap reggel kimentem az utcára, hogy megnézzem a tusakodás színhelyét. Ablakunk előtt vértócsa, sűrű vércsorgás girbe-gurba nyoma visz az 5. számú házig, bekanyarodik a kapu elé, s ott újabb tócsává gyűlik. A mi kapunk alá nem vezet vérnyom: kifolyt vérét Apám az inge öblében hozta le hozzánk. Évekkel később a szomszéd Lakatos-fiúk egyike egyszer elkottyantotta: Nagyék középső fia, a Futyu itatta le az orosz borral meg pálinkával, s felbízta: leckéztesse meg az öreg Budát. (Az „öreg Buda” az évben múlt 35 éves.) De megjárta Futyu is, mert a ruszki, amikor visszabotorkált hozzájuk, dühében az orrába harapott.

(El ne felejtsem megemlíteni: cipőimben reggel rátaláltam a Mikulás-hozta almára, dióra meg két szem szaloncukorra, ám az egyik cipő szárába dugva – biztatásul s egyben figyelmeztetésül – ott díszelgett az udvari nyírágseprű barna veszőőre szinte a megszólalásig emlékeztető virgácsnyaláb is.)

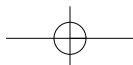
Harmadesztendőnél is több van még hátra a háborúból, nálunk azonban már a háború utáni életre készülődik mindenki. Legelőbb is a romokat kell eltakarítani. Debrecen mint hadászati fontosságú vasúti csomópont iszonyatos károkat szenvedett a hónapokig tartó légitámadások során. Ezek a károk persze aligha mérhetők mindahhoz, ami a fővárost érte az ostrom s az utcai harcok alatt, de szülőhelyem nagy része így is siralmas képet mutatott. A Nagyalomásra s a környékére például rá sem lehetett ismerni: utcások, teljes háztömbök váltak merő romhalmazzá, teljesen szétbombázták az Ispotály téri református templomot, a Petőfi téri szép nagy zsinagóga pedig már a háború után, a helyreállítási munkálatok közben gyulladt ki újra, s érte akkora tűzkár, hogy eldöntötték végleges lebontását. Egy alkalommal, amikor végigsétáltam a Piac utcán, borzongással vegyes ámulattal álltam meg az egyik – talán a Miklós – utca szegletén álló többemeletes lakóház láttán: külső fala tetőtől talpig hiányzott, s a lakatlan szobákba, akár csak egy színházi díszlet vagy hatalmas babaház egymásra halmozott sejtjeibe, be lehetett tekinteni, legtöbbjüknek még a berendezése is a helyén volt úgy-ahogy, egy asztal, most is szinte magam előtt látom, három lábával az épen maradt padló szőnyegén nyugszik, ám a negyedik láb ott mered minden támasz nélkül az üres mélység felett. Folyó híján felrobbantásra váró hidak nem voltak városunkban, a visszavonuló németek azonban így is találtak elpusztítani valót: a hozzánk közeli István malmot, az akkori Közép-Európa talán legkorszerűbb malmát – bizonyára abból a taktikai megfontolásból, hogy a benne felhalmozott több száz vagonnyi szemester-

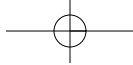

mény, gabonaőrlemény és napraforgó ne kerüljön az ellenség kezére – távozásuk előtt még sikerült felgyújtaniuk. Félév múltán is fekete füstöt eregetve, elolthatatlanul izzott és égett az a fogyasztásra már alkalmatlan, hatalmas készlet, ami hosszú, inséges hónapokon át biztosíthatta volna sok-sok ember és jószág ellátását. Szinte átláthatatlanul összetorlódtak a rendbehozatal s a helyreállítás tennivalói. Pontosan a téli napforduló napján a 406 éves Református Kollégium Oratóriumában összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, rá egy napra pedig az Ideiglenes Nemzeti Kormány is megalakult. Így 95 évvel az 1848–49-es szabadságharc után rövid időre ismét Debrecen lett az ország fővárosa. Ki ne tudta volna, hogy ezúttal is a kényszerűség sorolta-sodorta ebbe a státusba? Hisz Budapest birtoklásáért még javában folytak a harcok. Mi, debreceniek azért mindenesetre büszkék voltunk rá, hogy ideig-óraig bár, de fővárosi lakosok lehettünk, még hozzá anélkül, hogy akár egyetlen lépést megtettünk volna Basahalmán túlra. Kézszelhető hasznát ennek ugyan nemigen láttuk, de legalább kárunk sem származott belőle, a kurta nappalok alig észrevehető hosszabbodtával pedig a reményesség is éledezni kezdett: majd csak kitavasodik előbb-utóbb – képletesen is megvalóságosan is.

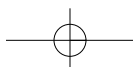
No, olyan messzire én még nem tekintettem. Nyolc esztendőm kupacnyi magaslataból számomra egyelőre a karácsony ígérkezett elérhető távlatnak. Előtte egy-két nappal sápadtan, ványadtan, de némi erőre kapva Apám is hazatért a kórházból. Lám: a frontszolgálat éveit-hónapjait sikerült élve megúsznia anélkül, hogy akár megsebesült vagy fogságba esett volna, ez a Mikulás-esti röpke találkozás meg kis híján az életébe került. Furcsa és kiszámíthatatlan kanyarokat vet az élet útja. Mindenesetre a meszelt falú pinceszoba sarkába állított asztalon fényeskedő kis fenyőfának már mindannyian együtt örvendhettünk – jöhetett hozzánk mennyből az angyal. Hogy mit is hozott azon az estén, arra már nem emlékszem, arra viszont igen, hogy az újév utáni héten végre folytathattam az ősz elején el sem kezdett második osztályt az Eötvös utcai elemi iskolában. Engem egyelőre nem viselt meg, hogy vissza kellett zökkennem a korábban félig-meddig már megszokott kerékvágásba. Hogy számolásbeli ismereteim túlságosan ki ne fakuljanak, Anyám időnként kikikérdezte tőlem a szorzótáblát. Olvasásból nem volt lemaradásom: akkor már szinte faltam a könyveket, inkább fékezni kellett olykor e téren, mintsem biztatni. A mécsvilág mellett olvasotton kívül Jókai egyéb regényei is a kezembe kerültek, de igen kedveltem a távoli tájakról-népekről szóló útleírásokat s a különféle tárgyú ismeretterjesztő munkákat is. Az írással már akadt némi gondom: a sok-sok elmaradt iskolai óra hiányát ha valamelyest be is pótolhattam volna, az egyes betűk öncélú s magánszorgalmú gömbölygetéséhez bizony nem volt elegendő kintartásom, s ez a jellemhiba leginkább dülöngélő betűimen s egyetlen soraimon mutatkozott meg. Másodikban sajnos kikerültünk Bikky tanító bácsi keze alól. Egy nála jóval idősebb, szemlátomást nyugdíjból visszaszólított tanító vette át az osztályt. Fehér haja, ráncos, borotvált arca volt ennek a tanítónak, s a hátrahagyott, hosszú nevelői pálya során igencsak elnyűtt idegei. Többnyire okkal, ám nem egyszer különösebb ok nélkül is hamar elveszítette a türelmét, ilyenkor rózsaszínre váltó, eltorzult arccal rikácsolni kezdett – vissza-

visszatérő szavajárása ez volt: „A nyavalya tördelje össze!” – s a pálca is sűrűn csattogott a gyerekek tenyerén, fenekén – vagy ott, ahol épp elérte a rajtakapott vétkest. Emlékezetem szerint engem elkerült a haragja – valószínűleg okot sem igen adtam rá –, de jól nem éreztem magam a jelenlétében, a vezetése és felügyelete alatt végigásítózott olvasásórák kezdetleges imamalmazásai pedig halálosan untattak. Hogy is ne untattak volna: a tankönyvet, amint a kezembe került, kíváncsiságból azonnal végigböngésztem, így a benne található olvasmányok attól fogva érdektelenné váltak a szememben, az egyes leckék utáni kérdések legtöbbször pedig – még ha kimondatlanul is – gyermeketegnek ítéltam, s megoldásuk számomra nem jelentett igazán komoly, agymozdító feladatot. (Ez aztán a következő szeptemberrek kezdetén mindannyiszor megisméltódott.)

Változást hozott az életünkbe, hogy a tél vége felé mégis felmerészkedtünk a pincéből: a Nagyék elhagyta lakás téresebbik felét foglaltuk el. Ennek ajtajához a kapualjból vezetett fel néhány lépcső, közvetlenül a pincelejáró mellett. A konyhaként használt tágas előteréből jobbra nyílt az utcára néző két szoba: egy nagy meg egy kicsi. Az én hálóhelyem a kisebbikben volt. Amíg a Szüleimmel éltem egy fedél alatt, e néhány hónap során lakhattam külön szobában. Túl-ságosan nem éltem vissza ezzel a fényűző lehetőséggel: eleinte főleg azért nem, mivel a nagyszoba jobb sarkában ottmaradt az a tavaly nyáron szerzett fekete zongora, amit Nagyék valami oknál fogva átallottak elvinni magukkal, s én leginkább annak a közelében szerettem időzni. Izgatott persze a fehér-fekete billentyűsorból előcsalogatható dallamok szinte beláthatatlan lehetősége is (ámbar egyebek közt talán épp e határtalanság emelt korlátot kalandra vágyó, de roppantul tökéletlen, sőt idétlen zenei próbálkozásaim köré, ezért szakszerű zenei útmutatás híján a rendelkezésemre álló néhány rövid hónap leforgása alatt a *Boci, boci tarka* meg a *Szeretnék szántani* egyszólamú lepötyögtetésén túl nem sikerült előbbre jutnom), de ugyanilyen kellemes volt *csak úgy* eltanyáztatni a sátorlak, hadi szállásnak berendezett zongora alatti rejtkehelyen. Ebben a lakásban ért bennünket a tavasz, de még a nyár eleje is. Néhány kisebb-nagyobb esemény, mozzanat maradt meg bennem ebből az átmeneti időszakból. Például az, hogy Legény nevű kutyánkat (*aki* a légiriadókat az emberekkel együtt a lakás alatti pincében rettegte végig) – kétségbeesett tiltakozásom teljes mellőzésével – Apám odaajándékozta Szántó Dénes nevű kollégájának. Mindketten abban bizakodtak, hogy Dénes bácsi jó hasznát veszi majd Legénynek vadászat közben. Félig be is vált a számításuk: a kutya kiváló tehetséggel becserkészte s fel is hajtotta az apróvadat. A puskadörrenés hallatára azonban gazdáról-vadról megfélemedkezvén fejét vesztítette, s pillanatokon belül elmenekült a helyszínről, meg sem állt hazáig. Ez néhányszor megisméltódott, végül haza sem tért soha. Ő volt az első kutyánk, akinek vesztét megsirattam. Következő kiskutyánkat, a néhány tucatnyi lappal korábban bemutatott Zsenit is ez idő tájt hozta el Etelka néni, hathatós segítségül a rágcslók elleni küzdelemben. E kártevők nagyja, a patkány nép az udvaron garázdálkodott, az egerek azonban be-besurrantak a házba is, nem kevés bosszúságot, ám olykor váratlan derütséget is okozva. Egyszer például a cirokseprűvel sarokba szorított

egérke a szó szoros értelmében egéruat nyerve ügyesen felsurrant Apám egyik nadrágszárába, majd Apámat az addig csak olvasmányaimból ismert csúrdöngölő tánclépéseire sarkallván villámgyorsan kiszaladt a másikon. Egy nap két orosz katonára állított be hozzánk. Már nem tudom – de lehet, hogy akkor sem tudtam –, mi okból vagy mi célból jöttek, annyit látok magam előtt, hogy ott ülnek a nagyobbik szoba ablakkal szemközti felében, mellettük a padlóra lerakva a katonazsákjuk, „csáj, csáj”, mondogatják, mire Anyám teát főz nekik, de egy lábosban felteszi melegedni a levest is a tűzhelyre. Az oroszok csendesek, fáradtak, egyikük kézzel-lábbal igyekszik magyarázni, hogy neki is van odahaza egy gyereke, padlóhoz közelített tenyerével jelzi: hozzám képest feleakkora lehet az a gyerek, majd az ujjával int: menjek közelebb hozzá. Odalépek. Erre ő felemeli a zsákját, bekötött szájú vászonzacskót vesz ki belőle, kibontja, majd egy kopott, szürke alumíniumkanállal belemerít, s á-t mondva jelzi: tátsam ki a számat. Én úgy teszek, ahogy mondja, s már érzem is: teli a szájam kristálycukorral. Egyszerre sok is, száraz is, alig győzöm nyállal, míg lassacskán lecsúszik a torkomon, de belül a lelkemben nagyra értékelem az addig sosem látott idegen katonára cselekedetét, s nyelés közben átsuhan rajtam: ez az ember biztos nem szúrta volna le Apámat, kiváltképp békeidőben. (Mivelhogy nálunk akkoriban már se nem lőttek, se nem bombáztak, azt az időt én már békének tekintettem.) Az oroszok egyébként – vagyis hát a Birodalom sokféle-fajta katonái – jöttek, csak jöttek, akár a hangyák. Egy nap sokakkal együtt kinn állok az utcán a ház előtt, s bámulom a keresztlívonulókat. A Hadházi útról a Magoss György térre kanyarodva majd a Péterfián továbbzörögve halad órákon át a végeláthatatlan menetoszlop, lovaszekeréből áll az egész. Egy-egy pár húzza mindegyik fogatot – pontosabban szólva két-két ló: ritkán látni ugyanis egymás mellé összepárosított egyféle színűt s nagyságút, szürke a pejjel, vasderes a sárgával, hóka a hollófeketével egyazon rúd mellé fogva tarkállik változatosan: ahogy a hosszú út során innen-onnan összeszedték. A szekerek egy részén ponyvával letakart holmi utazik, a többi katonák ülnek teli, s majd mindegyik mögött még egy ló szaporázza kötőféken. No, ahogy lesem a közeledőket, alig hiszek a szememnek: az egyik szekér után nem ló csattogtatja a patáját, hanem egy jól megtermett, görbenyakú, kétpúpú teve jön imbolygó, puha léptekkel! Életemben először láttam igazi, élő tevét azon a napon. Hosszan bámultam utána eltűnődve: vajon hányezer kilométernyi utat lépdelhetett végig ez a különös állat? A zongora jelenlétének viszont csak ideig-óráig örülhettem. Egy délelőtt megjelent nálunk két férfi, közölték velünk, hogy a zongora az ő tulajdonuk, majd barátságosan hangon firtatni kezdték, ugyan honnét került hozzánk. Anyám megnyugtatta őket, hogy nem a zongora került mihozzánk, hanem mi kerültünk a zongorához, bennünket ugyanis kibombáztak még tavaly nyáron a lakásunkból, ide az alattunk levő pincéből hurcolkodtunk, itt pedig Nagy Ferencék laktak előzőleg, a zongorát is ők hozták ide, nem tudjuk pontosan honnét, de még az ősszel elköltöztek ebből a lakásból, a zongorát meg itthagyták, ugyan mit csinálhattunk volna vele, tettük volna ki tán az utcára? Itt legalább fedél alatt volt, biztos helyen, nézzék csak meg, nincs semmi baja, csak egy ilyen

fehér elefántcsontlemez esett le róla, de az már korábban le volt esve, vigyék csak, persze, ha a maguké. El is vitették még aznap délután.

Még a tavasz beállta előtt új tanító néni vett át bennünket az ingerlékeny, öreg tanító bácsitól. Őhöz sokkalta jobban szerettünk iskolába járni mindannyian: kedvesebb, türelmesebb volt velünk, s bár a figyelmet s a tanulást megkövetelte tőlünk, éreztük, hogy szereti a gyerekeket – neki is volt egy kisfia s egy még kisebb lánya –, és ez akkor nekünk sokat jelentett. Sajnos nem jut eszembe a neve ennek a kis barna, figyelmes tekintetű, meglehetősen gömbölyded alkatú fiatalasszonynak – abban az időben még nem volt szokás keresztnéven szólítani a tanítónéniiket –, asszonyneve talán valamilyen Andrásné volt, tanév végén készült csoportképünkön azonban ma is ott látható velünk és két saját gyermekével együtt.

Egy aprócska, bár a szó szoros értelmében csattanós jelenet kívánczik még elő ebből az átmeneti időből. Az állt a dolog háttérében, hogy a lakás bejárati ajtaja nehezen nyílt, s még nehezebben csukódott: úgy kellett mindenkor erővel berántani. (Az ajtónak e sajátossága hosszú időn át, mondhatni: egészen a ház lebontásáig megőrződött...) Nekem azonnal feltűnt, hogy az ajtó hangja a megszólalásig hasonlít valamely lőfegyveréhez, s egy napon kedvem támadt rá csak úgy a magam gyönyörűségére előidézgetni: térültem-fordultam hát hol ki, hol belép-ten-nyomon minden különösebb cél nélkül, csak hogy minél többször halljam a pisztolylövészerű ajtócsattanást. Apám egy idő után megeléghette a produkciót, mert kissé ingerült hangon szólt rám: „Minek csapkodod már annyira azt az ajtót?” Én őszinte választ akartam adni: „Mert az nekem úgy tetszik” – mondtam. Azt szerettem volna kifejezni: tetszésemre van, ha ezt a hangot hallom, mert olyan, mintha lőnének. Sem ilyen pontosan, sem ilyen részletesen nem fogalmaztam meg azonban mondandómat, a mondat hangsúlyát pedig Apám minden bizonnyal félrehallhatta, mert a következő pillanatban már csattant is a pofon: „A piszok kölyke! Még hogy neki úgy tetszik! Majd megtanítalak én szemtelenkedni!” Kevésszer kaptam ki én Apámtól, így hát az akkori pofon, ha eszembe jut, el-elgondolkodtat az előszóbeli közlés természetéről, s be kell látnom: fecsegnem szép dolog ugyan, ám a kelleténél takarékosabb fogalmazás sem mindig vezet jóra – a mondatbeli hangsúly határozatlanságáról nem is szólva.

(Folytatjuk)